NOI DESCOPERIRI DE ÎNSEMNĂRI ŞI IMAGINI ÎN SPAŢIUL DACIC (SEC. III A.CHR.-III P.CHR.). IMPLICAŢII ISTORICE ŞI LINGVISTICE

Silviu Sanie

Particip la onorarea activităţii ştiinţifice şi didactice de excepţie a unui coleg şi prieten care devine septuagenar prin câteva însemnări din câmpul istoriei şi culturii.

Pe lungul drum al civilizaţiei antice întâlnim adeseori încercările oamenilor de a elabora instrumente care i-ar ajuta să-şi fixeze grafic gândurile.

Evoluţia sistemelor de scriere – de la hieroglifele egiptene până la alfabetele fonetice – a fost un proces de durată a cărui desfăşurare este înfăţişată în numeroase lucrări. Problemele apariţiei scrierii şi aspectele răspândirii ei; raportul scriere – oralitate, diferitele funcţii în cadrul societăţii au format obiectul de studiu al unor istorici, lingvişti, antropologi, specialişti în istoria literaturii etc. Procesul decisiv în dezvoltarea scrierii l-a constituit fonetizarea – tranziţia de la pictural la simbolul fonetic, acţiune încheiată cu alcătuirea alfabetelor.

Această cucerire a inteligenţei umane, rămasă multă vreme apanajul unei caste, de regulă a preoţimii, şi-a lărgit treptat sferele de răspândire şi utilizare (administraţie, comerţ etc.). Continua perfecţionare, necesitatea unor însemnări rapide şi clare au condus către aşa numitul alfabet fenician preluat şi adoptat de greci.

În secolele VIII-VII a.Chr. a avut loc o revoluţie a scrisului în Grecia. De locul scrierii în societatea greacă din metropole era dependentă în mare măsură poziţia ei în colonii precum şi ecourile în alte spaţii.

Literele alfabetului grec au stat la baza alcătuirii alfabetelor celor mai multe popoare europene.

Momentul adoptării scrierii de către fiecare dintre popoarele anticei Europe, tipul de alfabet utilizat, aria de răspândire prezintă o însemnătate specială ceea ce justifică şi impune cercetarea detaliată a problemei introducerii scrierii şi a mărturiilor scrise descoperite în spaţiul getic.

În Peninsula Iberică, de exemplu, scrierea greacă a fost precedată de cea feniciană şi de alfabetele locale. Inscripţiile prelatine contribuie la reconstituirea multor aspecte din istoria etniilor iberice.

În Gallia preromană sunt cunoscute epigrafe cu alfabet etrusc, iberic dar cele mai multe cu alfabet grecesc.

Însemnări diferite, efectuate prin semne şi simboluri cu semnificaţii unele rămase incerte sau altele decodate nu lipsesc cu totul din spaţiul cercetat dar scrierea care utilizează un alfabet va cunoaşte o pătrundere mai lentă şi începuturile ei sunt corelate îndeosebi de relaţiile cu lumea greacă.

Avem în vedere: intensele relaţii economice, rare confruntări militare (cf. Dromichaites – Lysimachos), prezenţa tracică în general şi geto-dacică în special în mediu grecesc şi a grecilor în spaţiu getic din afara teritoriului coloniilor, ultimii vor fi

www.cimec.ro

avut alături de ocupațiile lor obișnuite de comercianți, arhitecți, ambasadori – intermediari (Akornion din Dionysopolis – nu putea fi o excepție), posibil institutori şi alte poziții mai modeste pentru cei ajunşi în captivitate.

Se adaugă circulația în mediu dacic a unor mărfuri cu stampile şi graffiti pe ambalaje (în primul rând amforele cu vin şi ulei) dar şi medalioane, plachete, alte produse care aveau marcaje cu semnificații diverse (numele meşterului, *officina* cel al personajelor ilustrate etc.) şi desigur monedele.

Impulsurile pentru adoptarea scrierii au devenit mai puternice după dezvoltarea coloniilor greceşti de pe țărmul Mării Negre. Dar contribuțiile vin din mai multe direcții.

Pentru o importantă secvență temporală din perioada cercetată rolul Romei este deosebit sub toate aspectele. Roma vine după o „cucerire" culturală greacă, diferențiată ca amplitudine, în spațiu getic. Grație acestei situații cultura romană va fi mai uşor asimilată.

În sfârşit, cei veniți în timp – sciții, celții, bastarnii, sarmații – ramura de vest iazigii sau cea de est roxolanii au avut şi ei un rol în acest domeniu. Unii migratori mai ales sciții şi sarmații alături de propria zestre culturală au vehiculat şi cultură greacă.

Absența scrierii în multe societăți n-a fost considerată o anormalitate sau un defect esențial. Au făcut istorie şi popoarele care n-au ținut jurnalul realizărilor înfăptuite. În acelaş timp se impune a menționa că istorici de seamă consideră momentul însuşirii şi folosirii scrierii ca dată a intrării în istorie.

Considerațiile asupra cunoaşterii şi utilizării scrierii în mediu tracic în general sau numai în cel geto-dacic au ca suport câteva mențiuni la autorii antici şi un număr de însemnări cu litere greceşti şi latine pe materialele descoperite întâmplător sau provenite din săpături arheologice.

Aceste mărturii au fost prezentate şi larg comentate în sintezele asupra istoriei tracilor şi geto-dacilor sau în studii consacrate în exclusivitate documentelor scrise descoperite în cetățile şi aşezările geto-dacice (între semnatari Constantin şi Hadrian Daicoviciu, I.I. Russu, A. Bodor, I. Glodariu ş.a.)[1].

Până în prezent a fost adunat un număr relativ restrâns de însemnări pe piatră, ceramică şi metal, stampile şi mai ales graffiti. Semnificațiile literelor incizate pe blocurile de piatră descoperite la Sarmizegetusa sunt încă disputate la multe decenii (în fapt şi secole) de la prima semnalare. Situația este asemănătoare şi în privința stampilelor *Decebalus* şi *Per Scorilo* şi a inscripției graffitate pe vasul de la Ocnița (Buridava ?).

---

[1] C. Daicoviciu, în **Istoria României**, I, Bucureşti, 1960, p. 327-329; H. Daicoviciu, **Dacia de la Burebista la cucerirea romană**, Cluj 1972, p. 293-306; I.I. Russu, **Die griechische und lateinsiche Schrift im vorrömische Dakien**, în **Epigraphica**, Bucurureşti, 1977, p. 33-50; I.H. Crişan, **Spiritualitatea geto-dacilor**, Bucureşti 1986, p. 293-306; A. Bodor, **Blocurile de piatră cu litere greceşti din cetățile dacice**, în Crisia, 1972, p. 27-35; I. Glodariu, **Blocuri cu marcaje în construcțiile dacice din Munții Şureanului**, în *EN*, VII, 1997, p. 65-87, idem, **Din nou despre "Decebalus per Scorilo"**, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 93-97.

www.cimec.ro

Descoperirea marelui tezaur de la Rogozeni (Bulgaria) a reactualizat discuţiile asupra inscripţiilor de pe vasele de argint traco-getice (A. Fol).

Admiterea lentă şi cu foarte multe rezerve a utilizării scrierii în mediu dacic, remarcată încă de H. Daicoviciu, se datorează şi unei inerţii în domeniu. Atunci când existenţa unor însemnări n-a putut fi contestată s-a menţionat în continuare că lipsesc documente izvorâte din necesităţi de organizare, juridicţie etc. astfel că „geto-dacii au ajuns să cunoască scrisul dar nu au ajuns la necesitatea obiectivă a folosirii lui". E o problemă a scrierii situată între utilitatea „prozaică" şi cultură. S-au adăugat exagerările tracomane.

Progresele în domeniu sunt dependente de sporirea numărului de inscripţii. Stimulat de unele descoperiri din săpăturile de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iaşi) am continuat investigaţiile în spaţiul scrierii şi imaginilor[2]. Fără un suport tehnic adecvat ritmul realizărilor a fost departe de intenţii.

Menţionăm că în afara materialelor rezultate din propriile săpături arheologice (Barboşi-Galaţi; Bâtca Doamnei-Piatra Neamţ; Dumbrava - com. Ciurea, jud. Iaşi; Ciolăneştii din Deal – jud. Teleorman) graţie bunăvoinţei unor colegi am avut acces la materiale de la *Poiana* – jud. Galaţi, *Răcătău* – com. Horgeşti şi *Brad* - com. Negri din jud. Bacău, din alte zone ale ţării.

O foarte mică parte a obiectelor care au servit ca suport al însemnărilor şi imaginilor sunt prezentate într-o grupare care ţine seama de materialele din care au fost confecţionate.

I. **Ceramică.** *a*) *Vase* – de la cele miniaturale care au reprezentat de altfel baza cercetărilor iniţiale la cele de dimensiuni normale cu funcţionalitate clară; *b*) ornamente de vase (ex. butoni); *c*) fragmente ceramice, mai ales din vase lucrate la roată, amfore şi din ceramică *terra sigillata*; *d*) greutăţi pentru războiul de ţesut; *e*) fusaiole; *f*) jetoane (*tesserae*); *g*) figurine.

II. **Piatră** *a*) Greutăţi pentru războiul de ţesut şi pentru plase de pescuit (din şist verde dobrogean şi din alte roci); *b*) pietre de ascuţit confecţionate în general din gresii; mici sculpturi din gresii şi concreţiuni calcaroase.

III. **Silex** de Nistru şi de Prut. Piese de forma unor unelte cunoscute din Paleolitic (racloare, gratoare, împungătoare) şi altele a căror funcţionalitate rămâne incertă.

IV. **Malahit**, un topor, o piesă asupra căreia vom zăbovi.

V. **Marmură** mici reliefuri cultuale sau fragmente de marmură reutilizate.

VI. **Metale**. Piese de cupru şi argint cu posibilă funcţie de matriţă.

VII. **Os.**

Selecţia materialelor ilustrate pe ecran a avut în vedere acoperirea ambelor obiective. Se poate lesne observa asocierea – *scriere* – *imagine* pe cele mai multe piese.

Am ales din aşezarea de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iaşi) un topor de malahit (Pl. I/5). La fel ca cele mai multe piese de silex provin dintr-o aşezare

[2] S. Sanie, **Din istoria culturii şi religiei geto-dacice**, Iaşi, 1999, p. 209-250; idem, **Scriere şi imagini în spaţiul Carpato-Nistrian (secolele VI a.Chr.- IV p. Chr.)**, Iaşi, 2003.

www.cimec.ro

neolitică (Cucuteni AB) din imediata apropiere şi a fost reutilizată după milenii. Cum puteţi observa scrierea este clară. (Din cele 40 de vocabule incizate sau în relief cel puţin o treime sunt uşor lizibile) Agiß, Aza, Atiß, Biaiß, Dizaß, Zaiß, Zia, Ziaß, Zisia sau Lzisia, Rogaß (Rosaß sau Roiaß), Taß etc.

Atât partea convexă bogată în însemnări cât mai ales cea plată sunt de asemeni bogate în imagini. De relevat alăturarea unui chip cu capul de cal - cu treceri prin minime adăugiri (cât de veche-i relativ "recenta" imagine chagaliană?). Frecvente sunt capetele – chipurile (*pars pro toto*) a reprezentărilor antropomorfe. Despre un cult al *capetelor* prevalent în mediu getic, asemănător cu cel cunoscut în mediu celtic (în primul rând) dar şi cel scitic am mai avut prilejul să vorbim.

Se impune a evidenţia de asemeni judicioasa utilizare a spaţiului compoziţional, împărţirea pe registre. Drumul către realizări comparabile ca intenţii cu cele din mediu clasic fusese străbătut şi există perspectiva descoperirii unor reprezentări de mari dimensiuni din care avem deja unele secvenţe.

Analize separate se impun pentru aversul toporului, pentru revers şi asupra imaginilor vizibile la schimbarea poziţiei piesei cu 90° ceea ce sugerează utilizarea cel puţin în magie (pe cât se pare simpatetică).

Semnificaţiile simbolice ale toporului (securii) în preistorie sau în epoca clasică sunt foarte numeroase şi asemănătoare la multe popoare. Este asociat cu fulgerul deci cu ploaia cu acţiunile fertilizante şi e prezent în ritualurile sezoniere. b) Pătrunderea în misterii; c) Desparte şi uneşte (la nunţi căsătorii exogame – familii diferite); d) securea cu tăiş dublu – bipen – ambivalenţa : moarte - viaţă, energii contrare; e) uneori şi acţiuni malefice. În sfârşit poate fi simbol al unei naturi duble (uman-divin).

Această armă şi unealtă preistorică o întâlnim şi la ilustrarea unor sacrificii în mâna acelui *victimarius*. S-au făcut consideraţii asupra semnificaţiei securii ca centru sau *ax* al universului ţinând seama de numele ei în unele limbi saxonice (ax – fem.).

Apelul la unelte şi piese din neolitic este interesant. Pe un fragment de ceramică lucrată la roată meşterul dac a imitat (a pictat) decorul tipic pentru Cucuteni AB. Ceramica pictată cucuteniană impresiona şi în urmă cu două milenii.

Alături de teonimul *Ares* cu o oarecare frecvenţă pot fi semnalate epitetele sigure sau probabile pentru *Cavalerul trac* şi *Apollo* ş.a. care încă necesită o suplimentare a argumentării. Însemnarea *bios* repetată pe suprafaţa unei piese ar putea eventual trimite la *bios thanatos bios* „viaţă, moarte, viaţă" ceea ce ar indica o influenţă orphică în cultele dionisiace (cf. Olbia).

Notăm câteva nume de persoană, cu menţiunea că la publicare au fost grupate pe origini: *greceşti, tracice, nord-iraniene* şi sublinierea faptului că pentru o parte dintre ele există posibilitatea încadrării în două sau în toate trei din grupele amintite.

Aza, Aiz, Aldain, Apios, Ardos, Arcos, Atias, Atis, Ataias, Bias, Bitios, Dapis, Dazios, Dizos, Zia, Zias, Ziais, Tia, Tizos etc. Evident nu este posibilă exemplificarea şi discuţia pe grupe.

Între cuvintele care încep cu *Δ*, cu o răspândire notabilă în general cele tracice sunt ceva mai numeroase: – diza - dizh, – disza, – dizon, – dizoß, – dizis şi antroponimele *Dizo, Dizzo, Diso,* Diza ş.a.

www.cimec.ro

Numele primei divinităţi a panteonului grec, *Zeus*, poate fi întâlnit în compunerea a foarte numeroase antroponime teoforice greceşti, unele preluate şi de popoarele la care limba greacă a avut o influenţă deloc neglijabilă. În aceste alcătuiri, Zeúß apare mai frecvent în cazurile *gen*. Dióß, *dat*. Dií, mai rar cu *ac*. Día. V.I. Georgiev prezintă echivalările: Dia - zeniß = gr. Dio – génhß; cf. *Diuzenes* Diza - zeniß = gr. Qeo - génhß; Dioß, ¦ este şi prima lună a anului în calendarul macedonean etc.

Între numele proprii *Diza* apare de *50* de ori în diferite variante iar cuvântul – *dizos* când este întâlnit în compunerea unor toponime este tradus prin „fort, cetate".

La cercetarea recentă a însemnărilor, cuvintele încep cu *Z*, care sunt nu mai puţin de *106* .

De unde această neobişnuită bogăţie de cuvinte care încep cu *Z*, dar şi a acestei litere în compunerea unor vocabule? V.I. Gheorghiev considera că limbile tracă şi daco-misiană sunt diferite.

În cele două tabele publicate de V.I. Gheorghiev cu menţiuni asupra mutaţiilor consonantice din *indo-europeană* în *tracică,* constatăm că atât *k* cât şi *g', g'h* şi *s* devin în tracă z/d respectiv *s* (*z*-, *z*) iar prin mutaţiile consonantice din *indo-europeană* în *dacică g', g'h* devine Z/d, K^w, g^w, g^{wh} devin *c* şi *dz* (înainte de *e* şi *i*). Vocabulele cu *Z* existente la care se adaugă cele derivate graţie mutaţiilor contribuie la această sporire puţin obişnuită . Se mai adaugă faptul că între ele sunt şi cuvinte de largă circulaţie. Astfel, *Zi, Zei, Zh, Zia, Zie, Zio – Ziw - Zou* etc. sunt forme asibilitate de la Di, Dei, Die, Dio ...

Zia formă asibilată de la Dia, nume de persoană feminin, este cunoscut şi prin inscripţii latine de la Roma sau cea de pe teritoriul bulgar ca şi *Zias.*

Ziai Tiati fil(iae) Dacae uxori Piepori regis Coisstobocensis, Natoporus et Drilgissa aviae cariss(imae) b(ene) m(erenti) fecer(unt). (CIL, VI, 1801 – ILS, 854). Completarea corectă este *Ziae* dativ de la *Zia* nu *Ziai* – de la un *Zias* lectură sugerată de G.G. Mateescu în 1922 dar eludată sau neacceptată.

Menţionăm alături de numeroasele antroponime cuvintele: Za (fem.), Zaß (masc.), Zittaß etc., câteva păstrate în fondul principal de cuvinte osetin *ziza* „carne", vocabula utilizată şi pentru „doică"; *zizi – zeze* „mamelă" (piept, ţâţâ); *zira* „chimen". Sunt cuvinte găsite de V.V. Abaev în enclavele osetine[3].

Toponimele din inscripţiile descoperite nu contribuie la rezolvarea pozitivă definitivă a problemei localizărilor aşezărilor getice conform însemnărilor ptolemaice ci pot fi, deocamdată doar indicii pentru reconstituirea itinerariului migratorilor sau al unor relaţii cu Olbia sau Tyras-ul.

Cercetarea aspectelor aculturaţiei şi alfabetizării oferă în această fază de lucru doar răspunsuri parţiale.

Investigaţiile vor trebui extinse zonal şi în alte limite cronologice. Considerăm că amplificarea bazei de cercetare poate contribui la fundamentarea unor opţiuni şi probleme lingvistice de mare diversitate începând cu studiu comparativ istoric al

[3] V.V. Abaev, **Istoriko-etimologičeskij slovar' osetinskogo *jazyka***, Moscova-Leningrad, 1949

www.cimec.ro

limbii primare indoeuropene, a limbii unitare *satem* a traco-dacilor, resturile acestei limbi în faza istorică momentul şi amplitudinea pătrunderii cuvintelor greceşti în limba română etc. Limba getică fiind din acelaş grup *satem* de exemplu cu cele nord-iraniene (cf. Osetina) posibil să fi avut în fondul principal cuvinte care le căutăm în alte zone.

Misiunea noastră este de a furniza în primul rând lecturi sigure care să poată forma obiectul de studiu al lingviştilor.

Reamintim că în urmă cu 65 de ani Profesorul Gheorghe Ivănescu considera că unele probleme ale foneticii limbii române care nu-şi găsesc răspuns prin cercetarea altor limbi romanice îşi vor găsi o rezolvare prin cunoaşterea substratului. E doar speranța că o dezvoltare a tracologiei o va apropia de romanistică într-un țel comun.

Asupra onomasticii getice (dacice sau geto-dacice) au fost exprimate puncte de vedere dependente de modul în care limba dacică era considerată o limbă indo-europeană identică sau foarte apropiată de limba tracică sau ca o limbă diferită.

În studiile publicate, paralelismul între onomastică şi limbă este privit ca un aspect de la sine înțeles conform principiului că toate numele proprii "… au fost părți integrante ale bagajului lexical cotidian".

Într-o recentă contribuție la cunoaşterea onomasticii dacice Dan Dana[4] propune o foarte strictă separare a antroponimelor dacice nu doar de cele tracice ci şi de cele getice. Fără a ignora existența mărturiilor scriitorilor antici despre relațiile dintre geți şi daci, inclusiv a aspectelor lingvistice, însemnările din Dio Cassius, Trogus Pompeius, Plinius etc. aplică o grilă obligatorie care condiționează includerea cu deplină siguranță a unor antroponime între cele dacice. D. Dana cunoaşte şi citează viziunea lui I.I. Russu, D. Protase, C.C. Petolescu asupra onomasticii traco-dacice din Dacia şi desigur implicațiile unei opinii opuse în considerațiile asupra prezenței autohtonilor în Dacia conform mențiunilor epigrafice. Aderând la punctul de vedere a lui V.I. Gheorghiev, în privința limbii dacice ca diferită de cea tracică îi împărtăşeşete şi ideile privind antroponimia.

Apartenența la limbi diferite este departe de a fi fundamentată. Foarte probabil ca unele cuvinte care sunt considerate exclusiv nord iraniene să fi avut o circulație notabilă în lumea getică.

Cele mai multe însemnări sunt cu scriere care imită ductul scrierii monumentale mai rar mici inscripții cu litere apropiate de cursiva uncială. Monogramele, simbolurile, utilizarea literelor şi la conturarea unor chipuri sau a altor elemente ilustrate fac adeseori dificilă lectura. În acelaş timp, se impune aprecierea că cei care au scris însemnările, la care întâlnim multe ligaturi şi monograme, stăpâneau de mult secretele scrierii.

Dacă prin limba greacă au fost tălmăcite aproximativ jumătate dintre însemnări, aceasta se datorează uriaşului ei tezaur de cuvinte cunoscute. De asemenea, trebuie să avem în vedere că greaca a fost o vreme *lingua franca* pentru o întinsă zonă.

---

[4] D. Dana, **Les daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte. Morphologie des noms daces**, în *ZPE*, 143/2003, p. 28-31.

www.cimec.ro

Cuvintele limbilor vorbite în acest spaţiu, aşa cum le cunoaştem prin micile epigrafe, sunt, în unele cazuri, uşor modificate prin transcrierea cu un alfabet care nu avea totdeauna literele – un grafem potrivit - corespunzătoare tuturor fonemelor din alte limbi.

Teoretic multe vocabule – parte a fondului indo-european, în care intră şi lexicul limbii tracice membră a aceleiaşi familii de limbi ca cele nord-iraniene (*satem*) – ar fi putut să aparţină şi limbii traco-getice.

Descoperirile viitoare, prin mărirea substanţială a fondului de cuvinte şi ilustrarea satisfăcătoare a textelor descifrate, vor putea valida sau respinge acest punct de vedere.

În privinţa imaginilor constatăm adeseori trecerea de la geometrism la naturalism, la figurativ. poate fi observată uneori existenţa unui program pictural (o judicioasă împărţire a spaţiului compoziţional); în unele cazuri împărţirea pe registre iar pe unele reprezentări chipurile nu au doar contur ci şi expresie.

Densitatea unor imagini pe suprafeţe mici poate fi şi o contribuţie a celor veniţi din răsăritul îndepărtat. Asocierea *om-cal* n-am lăsa-o însă doar pe seama migratorilor. În ansamblu imaginarul poate contribui la cunoaşterea unor aspecte ale istoriei vechi – pe plan politic, cultural, religios, etnic.

Desigur realizările sunt în spaţiul artei minore (gliptică, plastică). La fel şi însemnările numeroase fără a alcătui deocamdată o poveste coerentă.

Comparaţia, raportarea la antichitatea clasică obligatorie nu trebuie să fie obsesivă pentru a nu bloca investigaţia efectuată şi a minimaliza însemnătatea elementelor noi furnizate de descoperirile recente. Posibil ca în timp ele să completeze informaţii asupra unor etnii ajunse în mediu grecesc sau roman.

Baza teoretică pentru analiza imaginarului de la Eveline Patlagean la Gilbert Durand a crescut în ultima jumătate a veacului trecut. În cele mai multe cazuri nu reuşim să stabilim legătura între imaginile ilustrate şi rare vocabule. Încercarea de a decoda imaginile bazată doar pe capacitatea de înţelegere, de reconstituire, de racordare la ansambluri credibile, de a estima corect raportul dintre naivitatea expresiei şi gravitatea verosimilă a subiectului se soldează totuşi uneori cu bune rezultate.

Iconografia este în esenţă mărturia cea mai evidentă a imaginarului. Amplificând zestrea imaginarului subliniem că el ilustrează o cvadruplă viziune una complexă autohtonă, una greacă, cea romană şi în sfârşit una datorată migratorilor. Cele prezentate vor putea fi utile ilustrării relaţiilor dintre fapte, idei şi forme.

www.cimec.ro

1

2

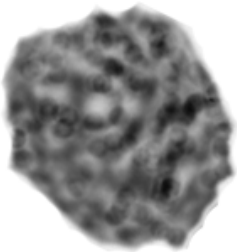

3

4

5

Pl. I Văscior (1); *tesserae* (2, 3) şi topor (5) de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iaşi) şi piesă metalică (4) de la Barboşi-Galaţi.

www.cimec.ro